

IV. 4. O vzniku a zániku

I. kniha: Obecný výklad o změnách.

- A. Přehled obsahu.
- B. Úvod – cíl Aristotelova výkladu v polemice s eleaty a atomisty (I 8).
- C. Rozlišení vzniku a kvalitativní změny (I 1-2, 4).
- D. Naprostý vznik z hlediska jsoucnosti (I 3).
- E. Příčina neustálého vznikání a zanikání (I 3).
- F. Vysvětlení růstu (I 5).

II. kniha: Výklad o prvcích.

- G. Vznik: látka + protivy → prvky (II 1).
- H. Vlastnosti prvků a jejich počet (II 2-3).
- I. Metodologické shrnutí úvah o vzniku od začátku spisu.
- J. Vzájemné přeměny prvků (II 4-6).
- K. Tělesa smíšená z prvků (II 7-8).
- L. Nepřetržitost vznikání (II 9-11).

4. A. Přehled obsahu I. knihy

- Rozlišení vzniku a kvalitativní změny (1–2 + 4).
- Vysvětlení vzniku a jeho příčin v polemice s eleaty (3).
- Odlišení růstu od ostatních forem změny (5).
- Dotyk, vzájemné působení, směřování jako podmínky vzniku (6–10).

4. B. Úvod – cíl Aristotelova výkladu (I 8)

- Eleaté: vše je jedno a nehybné
  - Aristotelés: to vychází pouze z (rozumové) úvahy a zcela **pomíjí smyslové vnímání**
  - úvaha je sice oprávněná, „ale ve vztahu k (skutečným) věcem se takové mínění blíží ztřeštěnosti“ (např. že oheň a led je jedno)
- Atomisté jsou naopak chváleni: snažili se podat výklad v souladu s přírodou (325a2), tj. v **souhlasu se smyslovým vnímáním** (325a23-24).
- Také Aristotelovou snahou je vysvětlit smyslově vnímatelnou skutečnost.

4. C. Rozlišení vzniku a kvalitativní změny

(I 1-2, 4)

1. otázka:

Je naprostý vznik (γένεσις ἀπλῆ) a kvalitativní změna (ἀλλοίωσις) totéž nebo něco různého?

a. Historický pohled:

- je-li jen 1 počátek, veškerá změna (jednoho trvajícího počátku) je pouze kvalitativní změnou (Mílét'ané)
- je-li více počátků, bude se vznik (slučování počátků) lišit od kvalitativní změny (Empedoklés, Anaxagorás, atomisté)
  - tento postoj naopak nedokáže vysvětlit kvalitativní změnu, kterou přitom zcela běžně vidíme

4. C. Rozlišení vzniku a kvalitativní změny

(I 1-2, 4)

1. otázka:

b. Aristotelova odpověď:

■ Kvalitativní změna:

„kdykoli podklad, který je **smysly vnímatelný**, trvá a přitom se mění ve svých vlastnostech, které jsou mezi sebou buď **protivami** (έναντία), nebo **něčím uprostřed**...“

- např. tělo zdravé ↔ nemocné
- kov okrouhlého tvaru ↔ hranatého tvaru
- kvalitativní změna se tedy týká toho, co je neodlučitelné, co může existovat pouze jako vlastnost substance

■ Vznik:

„Kdykoli se však mění celek, aniž něco **smyslově vnímatelného** jako podklad zůstává totéž, nýbrž tak, jako když například z celého živočišného semene vzniká krev, nebo z vody vzduch, nebo z veškerého vzduchu voda, tak právě to je vznik jednoho a zánik druhého, především však tehdy, jestliže se změna děje **z nevnímatelného v to, co je vnímatelné**...“

- např. voda ↔ vzduch (vzduch jako něco nevnímatelného)

4. D. Naprostý vznik z hlediska jsoucnosti

(13)

2. otázka:

Není však nutné chápat naprostý vznik tak, že při něm něco vzniká z ničeho?

Odpověď:

- rozhodně nic nemůže vzniknout z ničeho!
- *„Před vznikem totiž musí být něco, co je jsoucí v možnosti, ale ve skutečnosti nejsoucí, přičemž v obou případech se říká ‚jsoucí‘ nebo ‚nejsoucí‘.“*
- tedy „nejsoucí“ = „nejsoucí tím, čím vzniklá věc bude,“ nikoli nejsoucí vůbec
- vznik je naprostý tehdy, když je zároveň zánikem něčeho, a zánik je naprostý, když je zároveň vznikem něčeho
- Toto spojení vzniku a zániku pak umožňuje odpověď na další otázku. →

4. E. Příčina neustálého vznikání a zanikání

(13)

3. otázka:

Jaká je příčina toho, že ke vznikání dochází stále? Tedy – jaké jsou příčiny vznikání?

Odpověď:

- i. nehybný hybatel jako „hnací motor“ neustálé změny
  - ii. „... příčinou nepřetržitého vznikání je podklad na způsob látky, protože ta má schopnost měnit se v **protivy**, a tak vznik jednoho je u podstat vždy zánikem druhého a zánik jednoho vznikem druhého.“
- věčnost látky + nepřetržité působení nehybného hybatele

4. F. Vysvětlení růstu (I 5)

4. otázka – první k problému růstu:

Jak se růst liší od vzniku a kvalitativní změny (a místního pohybu)?

Odpověď:

- týká se jiné úrovně jsoucna, tj. jiné kategorie – totiž kvantity
- na rozdíl od vzniku a kvalitativní změny dochází při růstu i k určité změně místa
- liší se však i od místního pohybu, při němž mění místo celé těleso, zatímco při růstu se těleso – tělo – roztahuje na místě
- to, co roste, se zachovává – tím se liší růst od vzniku a zániku
- růst = **kterákoli část z toho, co roste, se zvětšila**; rostoucí trvá, něco do něj vchází, a přitom kterýkoli smysly vnímatelný bod se stal větším
- Aristotelés má tedy na mysli růst organický, nikoli mechanické přidávání. To potvrzují také příklady, jichž užívá – maso, lýtko, pokrm. Pak ale →

4. F. Vysvětlení růstu (I 5)

5. otázka – druhá k problému růstu:

*Jak si představit růst na metafyzické rovině látky a tvaru, formy?
Znamená snad růst, že se zvětší každá část látky, např. masa
v živočichovi? Může látka, která je věčná a nezaniká, růst a
zmenšovat se?*

Odpověď:

- pochopitelně nemůže
- zvětšení se týká tvaru, formy určité látky – např. masa jakožto formy určitého množství látky
- růst = zvětšování kterékoli části tvaru (např. kosti živočicha)
- látka se „střídá“ (tj. obměňuje)

4. F. Vysvětlení růstu (I 5)

6. otázka – třetí k problému růstu:

Jak vysvětlíme, že nemasitým pokrmem rostou masité části živočicha?

Odpověď:

- to, čím něco roste – tj. pokrm, musí být v možnosti tím, co roste (např. masem)
- v rostoucím, jež je masem ve skutečnosti, je činitel působící růst (= tvar)
- když přistupuje něco, co je masem v možnosti, tvar z toho činí maso ve skutečnosti
- koexistence rostoucího a toho, čím rostoucí roste (a působení prvního na druhé), odlišuje růst od vzniku masa z ne-masa

- Zároveň ale pokrm musí být v možnosti také určitou **kvantitou**.
  - co je v možnosti masem, ne však také kvantitou, bude působit jen výživu, nikoli růst
  - živá bytost se vždy vyživuje, ale ne vždy roste

4. G. Vznik: látka + protivy → prvky (II 1)

- vznik a zánik se týká jen smyslově vnímatelných jsoucen
- pro vysvětlení mechanismus vzniku je třeba pojednat o jejich prvcích
- *„My však tvrdíme, že je jakási látka smyslově vnímatelných těles, ale že není odloučená, nýbrž že je vždy spojena s dvojicí protiv, z které vznikají takzvané prvky.“*
- tedy základ, počátek veškeré fyzikální skutečnosti představují:
  1. látka, která tvoří podklad protiv (je podkladem tepla i chladna)
  2. dvojice (dva páry) protiv; dvojice protiv se v sebe nepřeměňují
  3. až na třetím místě oheň, vzduch, voda, země – tato tělesa se navzájem mění v sebe

4. G. Vznik: látka + protivy → prvky (II 1)

- základní myšlenka Aristotelova pojetí živlů
  - 4 prvky našeho pozemského světa = tatáž látka + různé vlastnosti na dvou škálách:
    - teplé – studené
    - suché – vlhké
  - přitom tato látka **neexistuje jinak než pod uvedenými dvojicemi protiv**, tedy vždy jen v podobě (smyslově vnímatelných) živlů
  - změna v protivách u daného prvku znamená jeho přeměnu v jiný prvek, což je **vznik a zánik**
- a o jaké prvky se to jedná?

4. H. Vlastnosti prvků a jejich počet (II 2-3)

a. empirické východisko – smyslově vnímatelné kvality:

- hledáme počátky (prvky) smyslově vnímatelných těles – to jsou však tělesa hmatatelná →
  - tyto počátky budou rozlišeny a určeny právě protivy (ἐναντιώσεις) náležejícími hmatu →
  - teplo a chladno, sucho a vlhko, tíže a lehkost, tvrdost a měkkost, tuhost a křehkost, drsnost a hladkost, hustota a řídkost
  - prvotní jsou **teplo – chlad, sucho – vlhko**
    - většinu ostatních lze odvodit od protivy suché (→ husté, křehké, tvrdé ve smyslu ztuhlé a vysušené opět jako ztuhlé) – vlhké (→ řídké, tuhé, měkké, mokré)
- teplé – chladné, suché – vlhké jsou tedy základní dále neredukovatelné protivy („prvky – kvality“), které určují smyslově vnímatelné počátky hmatatelných těles

4. H. Vlastnosti prvků a jejich počet (II 2-3)

b. počet prvků – „aritmetická“ dedukce:

- prvky – kvality jsou čtyři, což připouští 6 dvouprvkových kombinací („kombinace bez opakování“ – $n*(n-1)/2$ ...).
- avšak protivy se přirozeně nesdružují (nic nemůže být zároveň teplé a chladné) →

- 4 dvojice prvků – kvalit, které odpovídají jednoduchým tělesům:
  - teplé + suché = oheň
  - teplé + vlhké = vzduch (jako výpar)
  - studené + vlhké = voda
  - studené + suché = země

- oheň je protivou vodě, vzduch je protivou zemi – mají protivné kvality

4. H. Vlastnosti prvků a jejich počet (II 2-3)

c. vlastnosti prvků:

- prostorové určení
  - oheň a vzduch směřují k hranici (oheň více než vzduch)
  - země a voda směřují ke středu (více země než voda)

- přiřazení charakteristické vlastnosti
  - oheň – teplo
  - země – sucho
  - voda – chladno
  - vzduch – vlhko

- proč vlhko nenáleží vodě?
  - důsledek předchozích kombinatorických dedukcí a daň touze po symetrii, která by odpovídala empirickým datům:
    - voda – vlhká (podle empirie) → oheň a voda nebudou protivy (proti empirii)

4. I. Metodologické shrnutí úvah o vzniku od začátku spisu

1. Z faktu vzniku a zániku (**daného jazykovým územ**) Aristotelés vyvodil, že musí být více prvků než jeden.
2. Z hmatatelných vlastností – tedy **z empirie** – odvodil rozlišující vlastnosti (protivy) smyslově vnímatelných těles.
3. Z počtu rozlišujících protiv kombinatoricky – tj. **deduktivně** – vyvodil počet a vlastnosti prvků – substancí.
4. Takto nalezeným prvkům přiřadil vnímané prvky, přičemž ve výsledku to empirii poněkud odporuje (viz problém s vodou).

4. J. Vzájemné přeměny prvků (II 4-6)

Vysvětlení vzniku jako nejzákladnějšího fyzikálního dění:

- jednoduchá tělesa vznikají vzájemně jedno ze druhého (zřejmé z pozorování)
- vznik obecně vzato se děje z protivy a tato tělesa obsahují dvojice protiv →
- *„Každé jednoduché těleso je přirozeně schopné vznikat z každého jiného...“*
  - snadnější a rychlý přechod – jedna společná vlastnost: oheň ↔ vzduch, vzduch ↔ voda, voda ↔ země, země ↔ oheň
  - zdlouhavý přechod – mezi protivami lišícími se v obou vlastnostech (oheň ↔ voda, země ↔ vzduch)
- vznikání jednoduchých těles – v kruhu přes jednu společnou vlastnost: oheň ↔ vzduch ↔ voda ↔ země

4. K. Tělesa složená z prvků (II 7-8)

- Ale jak pomocí prvků, jejich vlastností a jejich vzájemných přechodů vysvětlíme třeba maso nebo kosti?

4. L. Nepřetržitost vznikání (II 9-11)

a. *Proč ve světě stále, bez ustání, věčně něco (především živé organismy) vzniká a zaniká? Co je toho příčinou?*

Odpověď:

- příčinou je pohyb Slunce během roku
  - jakožto pohyb kruhový, a tedy neustálý, může být příčinou neustálých dějů
  - jakožto dvojitý – Slunce se přibližuje a vzdaluje – je příčinou různých dějů: přibližování → vznik (živých organismů), vzdalování → zánik (na podzim a v zimě).
    - „přibližování“ = stoupání do nadhlavníku (v poledne)
    - „vzdalování“ = klesání k jihu
    - kruhová dráha a sféra Slunce nemůže mít střed ve středu Země
- odůvodnění odpovědi
  - empirické pozorování projevů živé přírody (rozkvět a ústup vegetace)
  - **teleologické** založení neustálého vzniku:
    - tomuto světu nemůže náležet plné bytí
    - ale bytí je lepší než nebytí
    - božstvo světu přiřadilo aspoň nepřetržitost vzniku a zániku, což je blízké bytí (jsoucnosti)

4. L. Nepřetržitost vznikání (II 9-11)

b. Jestliže je čas neomezený a pohyb neustálý, proč se jednoduchá tělesa od sebe již neoddělila a nevzdálila, když se každé z nich pohybuje do svého vlastního místa?

Odpověď:

- *„Příčinou toho je totiž vzájemný přechod; neboť kdyby každé těleso zůstávalo ve vlastním místě a nezměnilo se působením sousedního, pak by se ovšem již od sebe oddělila. ... protože se však mění, nemůže žádné z nich zůstat v nějakém pevně stanoveném místě.“*

Tedy:

- nutný kontakt různých prvků lišících se v protivách → vzájemné působení a vznik a zánik prvků → nové „příležitosti“ pro přirozený pohyb → ten nikdy neustane a tělesa nikdy nemohou věčně zůstat v klidu na svých přirozených místech
- pak ovšem je tento svět velmi **dynamický a plný pohybu a změny**